

Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében

*A délvidéki, a felvidéki és a kárpátaljai németiség történetének és helyzetének kisebbségpolitikai szempontokból történő összehasonlítása
1920 és 1949 között*

I. Németek a Kárpát-medencében. A kutatás tárgya, módszertana, aktualitása.

I.1. Sorsfordító események és a Kárpát-medencei németiség XX. századi története

Az I. világháború nemcsak a világ térképét rajzolta át, ellenben a jelenlegi kutatás tárgyát képező Kárpát-medencét is. Olyan, a tanulmány szempontjából releváns, új államok születtek, mint Csehszlovákia, vagy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (majd Jugoszlávia), amelyek ugyancsak „örökölték” kisebbségeket, főleg a magyarságot, illetve a németiséget¹⁵ – tehát a békeszerződések fő célját megtestesítő nemzetállamok kialakításának koncepciója nem valósult meg, a nemzetiségi kérdés továbbra is a környező államok kardinális problémája maradt (ahogy egyben a trianoni Magyarországnak is, lásd. közel félmillió német közösség).

Nemcsak a magyarság szakadt szét a Monarchia, valamint a Magyar Királyság „feldarabolódásával”, hanem a közel két millió¹⁶ főt kitevő Kárpát-medencei németiség is, akik öt állam területére szóródtak szét (lásd. 1. ábra).

¹⁵ Mintegy 3,3 millió magyar került új impérium alá, illetve ezen országok 1 348 000 németet is „örökölték”. Csehszlovákiához megközelítőleg 750-800 000 magyar és 265 000 német került (a történelmi Magyarországtól elcsatolt területeket figyelembe véve), míg a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz 459 000 magyar és 310 000 német. Forrás: ROMSICS IGNÁC (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó. 145.-146. o.

¹⁶ ROMSICS (2010): 48-49. o.

1. ábra: A magyarországi németek századai. *Forrás: Rubicon (2012)*

A Monarchia területén születő utódállamok az elcsatolások és etnikai ellentétek révén egymás ellenségeivé váltak. Létrejött a „kisantant”, amelynek elsődleges célja a magyar revízió megakadályozása volt és Ausztria, valamint Magyarország elválasztása, sőt elszigetelése, de egyben a németek korábbi pozícióinak visszaszorítása is. Elmondható, hogy a háborút követően a két kisebbség kedvezőtlen pozícióba került. Ezt az antinómiát az utódállamok felismerték, ezért igyekeztek kijátszani egymás ellen a magyar és a német kisebbségeket. Amennyiben a két közösség összefogott volna egy-egy a Magyar Királyságtól elcsatolt területen, úgy többséget alkothattak volna, veszélyeztetve az új-mesterséges többség „pozícióit”. Emiatt a két vizsgált államban a németek privilegizált kisebbséggé vált, így nyervén meg őket a csehszlovák és a délszláv „egység” ügyének, főleg a magyarság kárára, amelyet erősen diszkrimináltak a két világháború között¹⁷.

1928-tól kezdve már a weimari Németország is komoly anyagi, hovatovább diplomáciai segítségben részesítette Közép-Kelet-európai kisebbségeit a kultúrfejlődés és a tradicionális német nacionalizmus jegyében. Változást a II. világháború¹⁸, Csehszlovákia és Jugoszlávia széthullása, illetve a hitleri Németország hódításai és a térségben kialakított befolyása hozott. Adolf Hitler a birodalom határain túl élő német közösségeket a szövetséges és segédnépek zsarolására, valamint sakkban tartására használta fel, úgy, mint a magyarországi, a romániai, a volt-jugoszláviai, illetve a szlovákiai németeket – ötödik hadoszlopként. A helyzetet az a tény is bonyolította, hogy 1939-ben megalakult a független, ám fasisztoid jellegű szlovák bábállam, amely Csehszlovákiához képest „sajátos” kisebbségpolitikát folytatott, ezen túl Kárpátalja újfent Magyarország része lett, illetve 1941 áprilisá-

¹⁷ Hogy miért nem a magyarság vált privilegizált kisebbséggé, azt azon „félelem” indokolja az utódállamok részéről, hogy újra megszületik a történelmi Magyarország és bekövetkezik a határrevízió, továbbá Németország gazdaságilag és katonailag is befolyásosabb ország volt, amely felé „nyitni akartak”.

¹⁸ NÉMETH ISTVÁN (2006): *20. századi egyetemes történet. I. kötet: Európa*. Budapest, Osiris Kiadó.

ban Jugoszlávia alkotóelemeire hullott, minek következtében közel 200 000 fős német közösség került újra magyar impérium alá. A II. világháború mind anyagi vonatkozásban, mind emberi erőforrás tekintetében megviselte a helyi német kisebbségeket, illetve olyannyira megromlott a viszony a német közösségek és a többségi nemzetek között, hogy alapjaiban, negatív irányba változott meg helyzetük 1945-öt követően¹⁹.

A világháborús vereség miatt Európa-szerte a németiség kollektív bűnössé vált²⁰, amely billog a Kárpát-medencei németeket sem kímélte: Csehszlovákiához hasonlóan a Josip Broz Tito által újraszervezett Jugoszlávia „sem tartott már igényt” a korábban privilegizált, de 1944 után már „kényelmetlenné”, sőt problémássá vált kisebbségre, így igyekezett ezen közösségtől minden lehetséges fizikai eszközzel megszabadulni²¹. A kárpátaljai németiség helyzete még kilátástalanabb volt, mivel a terület szovjet impérium alá került, amely hatalom minden lehetséges eszközzel, elhurcolással, kényszermunkával, sőt több esetben gyilkossággal, népirtással büntette a helyi német közösséget. A délvidéki németiség is felismerte a helyzet abszurditását és 1944-et követően a kivonuló német csapatokat követve, több, mint kétszáz ezren döntöttek az elvándorlás mellett, akik pedig otthonukban maradtak ártatlanságuk tudatában, el kellett, hogy viseljék a bevonuló jugoszláv hadsereg kegyetlenségeit, „bosszúhadjáratát”²². A csehszlovákiai, így a kárpáti németek sorsáról is, a szövetségesek döntöttek, kiknek a teljes kitelepítés lett a büntetése a háború alatti tevékenységük²³, azaz Csehszlovákia egységének megbontása miatt (a Szudéta-vidék Németországhoz csatolása). Így tűnt el a vizsgált Délvidékről 310 000, míg Szlovákiából (Kárpátaljával együtt) 150-200 000 német ajkú ember²⁴, akiknek „történetének” elemzésével egy olyan, a térségre jellemző probléma tárható fel, amely megmagyarázza részben napjaink Kárpát-medencei kisebbségi viszályait, konfliktusait is.

A mindenkori kisebbségnek jellemzően az élet minden területén hátrányt kell elszenvednie a többséggel szemben²⁵, azonban a németek helyzete a II. világ-

¹⁹ RUBICON (2012/11. szám) - *Volksbund kontra Hűségmozgalom*. 22. o.

²⁰ A kollektív bűnösség kimondása a Szövetségesek nemzetközi diplomáciai érdekeit szolgálta, amit Potsdamban deklaráltak. Ilyen cél volt egy a II. világháborúhoz hasonló konfliktus jövőbeli elkerülése és a „bűnbakkeresés”.

²¹ A győztesek bármit megtehettek kisebbségeikkel szemben, emiatt is volt fontos a kollektív bűnösség kimondása.

²² Míg a szudéta-németek kitelepítésre kerültek (igen durva körülmények között), addig a szlovenszói és kárpáti németek körében nem egy esetben előfordult a jugoszláviaihoz hasonló népirtás, falvakat pusztítottak el a felszabadítók.

²³ R. SÜLE ANDREA: *Közép – és Kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után*. Forrás: transindex.ro (http://www.adatbank.transindex.ro/regio/html/alcim_pdf15.pdf)

²⁴ 1910-es magyar források szerint 265 000 német élt Szlovákiában és Kárpátalján. Az 1930-as csehszlovák összeírás a szlovák tagállamban és Kárpátalján azonban már csak 150 000 német emberről tesz említést.

²⁵ A tanulmány fogalmi kerete a TILKOVSKY LÓRÁNT - *Magyarország nemzetiségpolitikája a XX. században* című munkát veszi alapul a továbbiakban.

háborút követő korszakban még a magyarokénál is „kilátástalanabb” volt, emiatt lényegében a többség bármit megtehetett velük. A kérdés vizsgálatánál ki kell emelni azt a tényt is, hogy 1945 után a „többség sem tisztán vált újra többséggé”, például a szlovák, mint társnemzet, lényegében félig kisebbségi státuszban volt, míg Jugoszlávia esetében sem lehet egységes délszláv etnikumról beszélni (lásd. vazallus horvát állam). Az utókor igaz részben tanult a II. világháború borzalmából, azonban térségünk államainak még jócskán van adósságuk közös múltunkat illetően – ilyen Vajdaság, Szlovákia és Kárpátalja²⁶ német közösségének a sorsa is.

I.2. A témaválasztás okai, a kérdés aktualitása

A választás azon okból esett e két (három) német közösségre, hogy mind a csehszlovák, mind pedig a jugoszláv állam a történelmi Magyarországból kiválva, egy geopolitikai tér részeként, többnemzetiségű konstrukcióként született meg, jelentős német és magyar kisebbséget örököelve. Azonban a két államot kultúrában, politikai gondolkodásban, illetve a korszakban vallott és alkalmazott kisebbségpolitikában érdemes összehasonlítani. Mindkét állam az 1930-as évek végéig nyugati orientációjú, németellenes külpolitikát folytatott, mindkét országban Hitler hatalomra jutásával megerősödött a német kisebbség politikai aktivitása és mindkettőnél a német mellett a magyar kisebbség volt a legszámtottevőbb és bizonyos szempontból a veszélyesebbnek ítélt. További hasonlóság, hogy egyik állam esetében sem beszélhetünk tisztán többségi nemzetről, mivel a csehszlovák „nép” az ország lakosságának 60 %-át, míg a szerb-horvát-szlovén nép is csak 75 %-át tette ki annak, nem szólva ezen népek belső polarításáról²⁷.

Jugoszlávia esetében a többség-kisebbség reláció egy autoriter jellegű rendszer viszonyai között kerül elemzésre (igaz az alkotmány szerint szövetségi állam), míg Csehszlovákia 1938-ig demokratikus berendezkedésű maradt, majd pedig a független Szlovákia fasiszta jellegű állam volt, ahol a kisebbségek más-más módon jelentek meg a többségi gondolkodásában (egypártrendszer, emberi és kollektív jogok háttérbe szorítása, korporatív társadalmi berendezkedés). Kárpátalja 1939 és 1944 között a magyar belpolitikai folyamatok integráns eleme volt, sőt még a területnek autonómiáját Teleki Pál egykori miniszterelnök fel is vetette. Ezen három eltérő fejlődésmodell végül egy eredményhez, a kisebbség megszűnéséhez vezetett, ugyanakkor hasznos ezek vizsgálata, összehasonlítása.

A történelmi visszatekintéseken és értelmezéseken túl ma a magyar közvélemény többségében a határon túli magyar közösségek XX. századi tragédiájáról emlékezik meg, méltatlanul figyelmen kívül hagyva a hasonló helyzetben lévő, mára szinte megszűnt német közösség sorsát, akikkel a történelem folyamán pros-

²⁶ A kárpátaljai németiség több esetben a tanulmány során együtt kerül értelmezésre a csehszlovákiai németiséggel, mivel a vizsgált időszak döntő részében vagy a szláv államalakulathoz, vagy pedig Magyarországhoz tartozott.

²⁷ RUBICON (2012/11.): 21. o.

peráló együttműködést alakított ki a Kárpát-medencében²⁸. Ebből az „etnocentrikus” állapotból, tematikából szeretne kilépni a jelenlegi munka.

I.3. Módszertani keretek

A kutatás módszertani szempontból több lábon áll. Elsősorban elengedhetetlen a vonatkozó szakirodalom másodelemzése, összegzése, másodsorban a vizsgált térségekről és népekről alkotott alapos kép nyújtása érdekében szükséges statisztikai és demográfiai adatok figyelembe vétele – ezáltal pedig egy összehasonlítás végzése - is.

A tanulmány elkészítésénél a Kárpát-medencei németiséget, valamint a kisebbségi helyzet általános sajátosságait és annak elméleti kereteit már korábban is vizsgáló kutatások, szakirodalmak szolgálnak segítségül, amelyek a következők (a teljesség igénye nélkül): 1, *Győri Szabó Róbert: Kisebbség, autonómia, regionalizmus.* 2, *Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* 3, *Tilkovszky Loránt: Magyarország nemzeti-ségpolitikája a 20. században, Nemzetiség és magyarság és Hét évtized a magyarországi németek történetéből: 1919-1989.* 4, *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században (Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László).* 5, *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században (Szerk. Egry Gábor – Feitl István).* 6, *Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek, közösségi alternatívák. Az etnikai csoportok helye a kelet-közép-európai nemzetállamokban.* A magyar nyelvű szakirodalom ismerete és kanonizálása mellett szükséges szólni a kérdés nemzetközi kutatottságáról is, amely főleg német nyelven történt és került felhasználásra a tanulmány elkészítése során.

A tanulmány második pillérét egy statisztikai áttekintés adja, amelyhez főleg korabeli népszámlálások adatai nyújtanak segítséget. Az adatok felsorakoztatásával és összevetésével körvonalazható a vizsgált német közösségek adott történelmi fordulópontok menti helyzete, hovatovább következtetések vonhatóak le kisebbségpolitikai szempontokból. A következő népszámlálások adatainak ismerete szükséges a munka elkészítéséhez: 1900, 1910, 1921, 1931, 1941, 2001. és 2011. évi. Végül ezen módszertani kategóriába a vizuális anyagok és térképek is besorolhatóak, amelyek a közösség földrajzi elhelyezkedését és a többségi társadalommal való kapcsolatát, az ahhoz viszonyított számarányát mutatják be.

²⁸ Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a prosperáló dualizmus kori együttműködést a Volksbund, az SS toborzások, végül a német megszállás követte, amely ugyan a hazai németiség többségének szándékait nem tükrözte, mégis igen problematikussá tette a magyar-német viszonyt.

További adatok: RUBICON (2012/11.): 28. o. (ERDÉSZ ÁDÁM: *Hűséggel a hazához*)

Kutatói kérdések

A szakirodalom vizsgálatával, valamint a statisztikai elemzéssel a következő kutatói kérdések kerülnek a tanulmány során megválaszolásra:

1. *Milyen is volt a két „szövetségi állam” németiségének a korabeli helyzete (a két világháború között)?*
2. *Valóban privilegizált volt a németiség?*
3. *Háborús bűnös-e minden Kárpát-medencei német?*
4. *Milyen folyamatok vezettek a délvidéki és a felvidéki németek szinte maradéktalan kitelepítéséhez?*
5. *Lett volna-e realitása (egyben táptalaja) egy eltérő kisebbségpolitika alkalmazásának?*

A kutatás kereteit tekintve a tanulmány elsősorban a délvidéki német közösséggel szemben alkalmazott többségi „gyakorlattal” foglalkozik, amely során a két vizsgált állam között átfedés és hasonlóság tapasztalható. A csehszlovákiai németiség sorsa annyiban különbözik a vajdaságiétól, hogy „gyorsan és a délvidéki közösséghez viszonyítva népiértés nélkül” kellett elszenvednie és alkalmazkodnia a háború utáni rendezéshez (kivételesen egyes szlovákiai atrocitások). Kárpátalja helyezte a két másik közösségtől merőben eltér, mivel a szovjet impériumváltás következtében akik tehették, elmenekültek a területről, azon németek pedig, akik otthonukban maradtak, szembe kellett, hogy nézzenek a „sztálini kisebbségpolitikával” és a terrorral, aminek eredménye ezen közösség felmorzsolódása lett. Összességében feltételezhető, hogy a két (három) közösség kálváriája „egy forgatókönyv alapján” zajlott le²⁹.

I.4. Jelenkorunk

Végül a kutatásnak erkölcsi szegmensei is vannak, mivel közel 70 évvel a Kárpát-medencei német közösség „eltűnését” követően az egyik legfrissebb kapcsolódó nagypolitikai döntés, hogy a szerb állam törvényt alkotott a II. világháborút követő vagyonelkobzások igazságtalanságáról³⁰ és az utódok kártalanításáról,

²⁹ Sok a hasonlóság az elvekben és a módszerekben, de vannak nem elhanyagolható különbségek. Bár a jugoszláviai és szlovákiai német áldozatok nagyságrendje igen különböző, Szlovákiában sem volt teljesen „vértelen” a bosszú.

³⁰ A szerb elnök aláírta a kárpótlási törvényt. Forrás: [index.hu](http://index.hu/kulfold/2011/10/03/a_szerb_elnok_alairt_a_karpotlasi_torvenyt/) (http://index.hu/kulfold/2011/10/03/a_szerb_elnok_alairt_a_karpotlasi_torvenyt/)

Letöltés: 2014. július 29. 23:29.

Törvény a rehabilitációról. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 92/2011. szám

illetve egy megbékélési folyamat is elindult már a magyar és a szerb fél között, amelyhez szorosan kapcsolódik a németiség rehabilitálása^{31,32} is.

A rendszerváltásokat követően már az 1997-ben elfogadott német-cseh megbékélési egyezmény tartalmazta a kölcsönös bocsánatkérést általánosságban, konkrét – az egykor elkobzott javak megnevezése - kártalanítás nélkül. A cseh vezetés ezt 2013-ban megismételte, igaz alapvetően csak a szudéta-németekre vonatkozóan, a többi német közösségről megfeledkezve, holott az egykori csehszlovák állam utódaként a morális felelősség aligha vitatható a szlovákiai németekre nézve. Mindezt megelőzte a német-lengyel kölcsönös bocsánat és megbékélés. Ezzel szemben az 1945-ös évben Csehszlovákiában megszületett, a magyar és a német kisebbség jogkorlátozásáról szóló elnöki dekrétumok még napjainkban is érvényben vannak, amelyek felülvizsgálata időszerű, erkölcsi szempontból pedig legitim lenne³³.

A két ország német közösségének a kálváriája tükröt képes állítani a térség XX. századi kisebbségellenes gyakorlatáról, amelyből „tanulva” és a múlttal megbékélve egy konstruktív jövőbeli együttműködés alapjai rakhatóak le. A tanulmány végső célja egy hiánypótlás és egy olyan „szemüvegen keresztül” történő vizsgálat, amely két eltérő államot, azok gyakorlatát hasonlítja össze egy adott népcsoporthoz való viszonyában, amihez a politikatudomány, a szociológia, illetve a kisebbségpolitika „elegye” képes segítséget nyújtani.

II. Trianoni kontextus. Demográfia, területi elhelyezkedés, kisebbségi helyzetkép.

A kutatás hatóköre jelen tanulmány keretei között az 1920 és 1949 közötti időszakra, valamint a mai értelemben vett Vajdaság és Szlovákia (a kárpátaljai németiséggel együtt) területére terjed ki, amelyet szükséges a korabeli kontextusba helyezni, illetve a területi változásokat figyelembe véve elemezni. Tehát előzetesen elmondható, hogy 310 000, illetve 150-200 000 német sorsa kerül vizsgálatra, akik egyrészt a mai Bácskában, Szerémségben és Nyugat-Temesközben (Torontálban,

³¹ Elhanyagolt vajdasági németek. Forrás: [magjarszo.com](http://www.magjarszo.com/hu/2011_10_14/kozelet/45678/) (http://www.magjarszo.com/hu/2011_10_14/kozelet/45678/)

Letöltés: 2014. július 29. 23:32.

³² Weiss Rudolf: *„A magyarokkal Délvidéken közös a sorsunk, közös a harcunk és közösek lesznek az eredményeink is. Az alig négyezer főt számláló németiségnek a háromszázazres vajdasági magjarság erősíti fel a hangját.”* Forrás: Kommunista gztettek a délvidéki németiség ellen.

(http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1683/10_kommunista_gztettek_a_delvideki_nemetseg_ellen.pdf) Letöltés: 2015. február 10. 21:10

³³ Érdeklenség, hogy sem Jugoszláviában, sem Csehszlovákiában az 1990-es évekig nem lehetett kutatni, szélesebb körben publikálni, vitetni a németekkel (és magyarokkal) szembeni atrocitásokat.

az úgy nevezett Bánátban - annak nyugati területein), másodrészt pedig Szlovákiában és Kárpátalján éltek.

A dualizmus kori Magyarország németiségének demográfiai jellemzőit két népszámlálás, az 1900. és az 1910. évi, összevetésével lehet kimutatni. 1900-ban a németek létszáma 1 999 100 fő volt, amely az intenzív asszimiláció³⁴ és identitásváltás tendenciái miatt 1910-re 1 903 400 főre csökkent, ami összarányát tekintve 11,9 %-ról 10,4 %-ra való visszaesést mutat³⁵. A jelenségnek több oka lehet: első sorban a diaszpórikus jelleg, ami miatt a németiség nagy interakcióban volt a többségi magyarsággal és más nemzetiségekkel, az urbanizáltság-polgárosodottság foka, illetve a kétnyelvűség, tehát a kultúráváltásra, cserélésre való hajlam is (2. ábra). A legkiválóbb példája a kétnyelvűségnek a burgenlandi németiség, amely igaz a népszámlálások alkalmával magát német etnikumúnak vallotta, de tisztán beszélt a magyar nyelvet is, mivel a két identitás megfért egymás mellett (lásd. soproni népszavazás³⁶). A következőkben vizsgálandó két közösség identitására is jellemző volt a multikulturális jelleg, főleg azon okból, hogy „harmadik népként” éltek a magyar és a szláv elem mellett, ami részben összekapcsolódott a történelmi folyamatokkal is (lásd. a vajdasági németek inkább szerb pártiak voltak, míg a kárpáti németek a magyarság felé orientálódtak).

II.1. A délvidéki (bácskai és bánáti) németek

II.1.1. A délvidék népessége, nemzetiségi összetétele

A trianoni békeszerződés értelmében 1920-ban a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (továbbiakban SzHSzK) csatolták a 20 551 km² nagyságú Vajdaságot, összesen 1 509 295³⁷ lakossal, akik főképp három nemzetből, a szerbből, a németből (a továbbiakban vajdasági németek³⁸) és a magyarból tevődtek össze. A vajdasági magyarok létszáma ekkor 459 000 fő volt (30 %), míg a szerbeké 378 000 (25 %), amelyet a hasonló nagyságrendű németiség követett 308-310 000 fővel (20 %), tehát a területen nem létezett „egyértelmű többségi nemzet”, kiegyenlített, konszenzusos, gyakorta pedig „versenyhelyzet” állt fent ezen „népek” között³⁹

³⁴ Az asszimiláció foka eltérő volt az ország centrális területein, valamint a „periférián”, így Délvidéken és Felvidéken, ahol kevésbé akartak, hovatovább nem volt érdekük a német anyanyelvű polgároknak beolvadni a magyarságba. RUBICON (2012/11. szám): 18-21. o.

³⁵ Magyarország népessége. Forrás: mek.oszk.hu (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html#175>) Letöltés: 2014. július 30. 12:11.

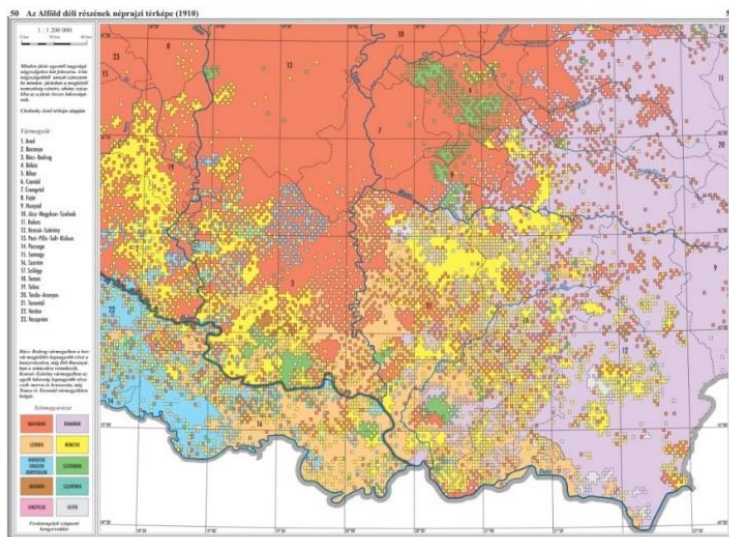
³⁶ 1921. december 14. és 16. között lezajlott népszavazás, amelynek eredményeképp a német többségű terület a Magyarországhoz tartozás mellett voksolt.

³⁷ NÉMETH (2006): 129. o.

³⁸ Igaz az 1920-ban a SzHSzK-hoz került német közösség magát jórészt svábnak tartotta, az egyszerűbb definiálás miatt és logikai okokból a továbbiakban csak vajdasági németekként lesznek említve.

³⁹ Ez relatív magyar helyi többséget jelent (a dualistakori felfogás szerint a németekkel együtt túlnyomó többséget), ugyanakkor a horvátokat is beszámítva kép összetettebb. A

(továbbá éltek a területek horvátok, szlovákok, ruszinok, románok is). A prosperáló boldog békeidőkkel szemben a történelemben arra is volt példa, hogy a Vajdaság etnikailag kevert volta miatt konfliktus alakult ki ezen három etnikum között (például 1848-1849-ben), amely jelenség a XX. századra már hatványozottan jellemző volt.

2. ábra: Az Alföld etnikai képe 1910-ből. *Forrás: www.omm1910.hu*

A SzHSzK-hoz került német közösség, csakúgy, mint a magyarok, a határ által elválasztódtak saját „anyaközösségüktől”, továbbá elvesztették a deklarált államalkotó többségi státuszukat. Ezt csak tovább bonyolította az a földrajzi jelenség, hogy az úgy nevezett „dunai svábok” diaszpórikusan helyezkedtek el az ország ezen vidékén és főleg kisebb városokban, falvakban éltek, alkottak többséget, nem hozva létre egy homogén, jól körülhatárolható etnikai tömböt. Mindennek következtében a német népcsoport elkeveredett más nemzetiségekkel (ezért jellemző is volt a többnyelvűség), így identitása is más talajon állott, mint mondjuk az erdélyi szászoknak, akik az általuk lakott vármegyében relatív többséget alkottak.

A következőkben releváns az 1910-es adatok alapján a későbbi vajdasági németiség településszerkezetét, földrajzi elhelyezkedését⁴⁰ vizsgálni. Az 1920-as, de a mai Vajdaság is az alábbi vármegyékből tevődött össze (beleértve a „feldara-

helyi többség kérdése azért sem meghatározó, mert nem demokratikus és föderális államról van szó, a helyi viszonyokba a politikai centrum, Belgrád folyamatosan beavatkozik (kisebbségi rendelkezések, betelepítés). Fontos tény, hogy államalkotó nemzet-váltásra kerül sor, minek következtében a délszláv népek veszik át a magyarok és németek helyét.

⁴⁰ A következő adatok az omm1910.hu oldalról származnak. A „Magyar Birodalom” területi felosztása a tanulmány relevanciája szempontjából a következő volt: Duna bal partja, Duna-Tisza köze, Tisza jobb partja, Tisza bal partja.

bolt” megyéket is): Bács-Bodrog (kivéve északi rész), Szerém (eltekintve a nyugati járásoktól), Torontál (észak-keleti sáv nélkül) és Temes vármegye (déli rész). 1910-ben Bács-Bodrog vármegye 632 560 lakosából 178 950 fő vallotta magát német anyanyelvűnek, amely törvényhatósági jogú városok szintjén Szabadkán 1913, Zomboron 2181, Újvidéken pedig 5918 főt jelentett, tehát a megye németiségének közel 90 %-a kisebb településeken élt (amely adat mind a négy vizsgált vármegyénél egyezik). Temes 120 683, és Torontál vármegye 158 312 fős német népessége a SzHSzK és Románia között osztódott szét a békeszerződés értelmében. Versec törvényhatósági jogú városban 13 566, Pancsován 7 467 fő vallotta magát németnek. Szerém vármegye 397 103 fős lakosságából 61 527 fő volt német és közülük Zimony törvényhatósági jogú városban élt 6559 fő.

A valós képet tovább élesíti a németiség települési és járási szintű eloszlása, amelyet a tanulmány említés-felsorolás szintjén kezel. Jelentős német közösség élt a Bács-Bodrog megyei Apatin (11 661 fő – közel 90 %), Bajmok (2062 fő – 30 %), Militics (3577 fő – 95 %), Cservenka (6861 fő), Óverbász (1837 fő), illetve Szeghegy (4998 fő) községekben, városokban, valamint az apatini (19 146 fő), a zombori (24 214 fő), az újvidéki (13 132 fő), a topolyai (7696 fő), a palánkai (22 443 fő), a titeli (4667 fő) és az óbecsei járásokban. Temes megye déli részén a következő járásokban volt jelen nagy létszámban a németiség: a verseci (8605 fő), a kevevári (6587 fő) és a fehértemplomi (4791 fő). Torontál vármegyében szinte minden járásban jelentős német közösség élt: a módosi járásban 9905 fő, a nagybecskerekiben 16 485 fő, a nagykikindaiban 9875 fő, a pancsovaiban 15 573 fő, a törökbecseiben 1054 fő, míg a törökkanizsai járásban 2961 fő vallotta magát németnek. Végül Szerém vármegye németiségére is érdemes néhány gondolat erejéig kitérni, ahol Karlócán 434 fő, míg az újlaki járásban 3683 fő, az ópázovaiban 9348 fő, a zimonyiban 3724 fő és a vinkovcei járásban 8477 fő tartotta magát németnek.

A felsorakoztatott adatok bizonyítják, hogy a Vajdaság németisége igaz nagy számú volt és minden településen jelen volt, ugyanakkor elkeveredve élt más nemzetekkel, amely tény előrevetíti, hogy folyamatos kompromisszumra volt kényszerítve a mindenkori többséggel (legyen az magyar, vagy délszláv).

II.1.2. A korabeli „kisebbségpolitikai gyakorlat”

Ilyen adott körülmények mellett lett az új délszláv állam része a német közösség. A SzHSzK (későbbiekben Jugoszlávia), mint ahogy a térség többi állama sem, etnikailag nem volt homogén ország, azaz nemzetállam, amiknek kialakítása az I. világháborút követő békeszerződések fő célja volt. Így a 12 milliós délszláv állam lakosságának 21 %-a tartozott hivatalosan valamely kisebbségi kategóriába, mint a félmilliós macedón, albán vagy magyar közösség, illetve a 310 000 fős németiség, de a szláv többség is polarizált volt (horvát, szlovén, szerb, bosnyák). A térségben ekkor született új államok a korábbi kisebbségekből „alakultak ki”, míg

az ezelőtti többségi státuszban lévő közösségek kerültek kisebbségi helyzetbe (német, magyar)⁴¹.

A korabeli hivatalos politika, a korszellemhez illeszkedve, úgy gondolkodott, hogy a kisebbség nem létezik, csakis a többség, a frissen szerzett területek más ajkú lakossága pedig amennyiben meg akar élni, úgy asszimilálódnia kell (vagy optálnia). Maga a tény, hogy egy soknemzetiségű ország magát alkotmányba foglalva egynemzetiségüként definiálja, arra enged következtetni, hogy az állam asszimilatív és egyben diszkriminatív kisebbségpolitikát folytat. A németiség helyzete azonban a SzHSzK-ban privilegizált volt, azon okból is, hogy a politikai elit így kívánta megosztani a kisebbségeket, illetve a közösség híd szerepet képzett a weimari köztársaság felé, amely élénk gazdasági kapcsolatokat is maga után vont, így a német közösség támogatása „jó pontot” jelentett a németországi politikai, katonai körökben, nem utolsó sorban pedig a piacokon.

Az impériumváltást követően jellemzően a kisebbségi közösségeket hasonló csapások érték, így azon túl, hogy a német kisebbség helyzete részben jobb volt, mint más nemzetiséké, a létét neki is a következő „közös” gazdasági és közjogi területek határozták meg. A frissen megalakult SzHSzK korábban nem létezett, mivel egyes részei a Magyar Királyság szerves elemei voltak, míg a törzsterületeket adó Szerbia is „fiatal” állam volt még. Ezért 1919 és 1923 között egy többnemzetiségű, regionális hatalommá váló államot kellett megszerveznie a délszláv „többségnek”. Az államiság, valamint a politikai rendszer megszilárdításához első sorban alkotmányozni kell, amelynek a kisebbségek jogait is törvényszerűen rögzítenie kellene (így a németiséget is), azonban térségünkben jellemzően csak a többségi nemzetekről szólnak ezen dokumentumok, így a SzHSzK alkotmánya is⁴² (a Népszövetség által megfogalmazott kisebbségvédelmi garanciarendszer törvényi szintre emelése és betartása is ilyen elem). 1921-ben átszabták a történelmi közigazgatási határokat, minek következtében 33 új megye született, amelyeknek élén Belgrádból kinevezett főispánok álltak, akik a centralizációt, illetve a korábban természetes, kulturális és tradicionális egységeknek – így a Bácska, Nyugat-Bánát közigazgatási határainak - szétदारabolását jelképezték. Az állami keretek megfogalmazásán túl egy ország kisebbségpolitikája függ a politikai rendszertől, illetve annak politikai elitjének látásmódjától, mivel a diktatúrákban és a tekintélyuralmi-autoriter rendszerekben vagy nincsen, vagy súlyosan korlátozva vannak a kisebbség jogai (ez időben az SzHSzK is inkább a tekintélyuralmi rendszerekhez sorolható), ezzel szemben egy demokráciában a kisebbségnek lehetősége van jogai érvényesítésére (a korszakban ez „a többség demokráciájaként” Csehszlovákiában és 1934-ig Észtországban megvalósult).

A második fontos közjogi terület az állampolgárság kérdése, amelynek megadása a határváltozással párhuzamban nem járt automatikusan, tehát az új többség „megválogathatta”, hogy kire „tart igényt”. Ez a kiszolgáltatottság legin-

⁴¹ A következő elméleti alapvetés és kisebbségpolitikai gyakorlat 1920-at követően Csehszlovákiában is hasonló volt.

⁴² Az alkotmányt 1921. június 28-án fogadták el.

kább a kisebbség politikai és gazdasági elitjét sújtotta, főleg gyárosokat, iparosokat, nagybirtokosokat és tisztviselőket, akik vagyonnal, státusszal, illetve közösségi szervezőerővel rendelkeztek. Jellemzően a német közösség gazdasági potenciálja, továbbá a közigazgatásban való reprezentációja meghaladta a szerbségét, így a kezdeti években a vajdasági németek is „meg lettek tizedelve” (hivatalból történő elmozdítások, gyárak államosítása, „földreform”). A két „új” kisebbség hasonló sorsát mutatja, hogy az 1920-as választásokon mind a magyarok, mind pedig a németek döntő részét kizárták a választójogból.

A kisebbség létét illetően a következő kategória a gazdasági diszkrimináció, amely 1920-at követően a földreformban⁴³, a közterhek viselésében, illetve a kisebbségi régiók „elsorvasztásában” és a kedvezőtlen támogatáspolitikában testesült meg. A Vajdaság ekkoriban, mint a SzHSzK egyik legfejlettebb tartománya, a szerbiai österületeknél kétszer több adót fizetett, emellett az újraosztott földeket aránytalanul a többség birtokába adták, amely főleg a németiséget és a magyarságot sújtotta, illetve eltolta az etnikai arányokat a szerbek javára (betelepülő dobrovoljacok, Belgrád beleszól a térség viszonyaiba).

A közjogi, továbbá a gazdasági hátrányokon túl a németiség kultúrájának is csapásokat kellett elszenvednie, amely abban nyilvánult meg, hogy mindenki számára kötelezővé tették a szerb nyelv ismeretét, ami így privilegizált státuszba került (a hivatali ügyintézésről kezdve, az utcanév táblák kiírásán át a mindennapi életben való kommunikációig). Ezen túl a közélet olyan szegmenseiben szenvedett hátrányt a kisebbség, mint az oktatás, a vallásgyakorlás (ortodox egyház hegemoniája, az egyházmegyék feldarabolása), vagy a civil, majd politikai szféra, amelyek mind a németiség értelmiségi rekrutációját, mind pedig érdekérvényesítésének lehetőségeit korlátozták ezen évtizedekben. 1929-ben puccs révén királyi diktatúra alakult ki az ekkor már Jugoszláviának nevezett délszláv államban, ami a politikai pártok megszűnését, a parlament működésének felfüggesztését, valamint az ország közigazgatási átszervezését (9 bánság) vonta maga után, amely tényezők mind kedvezőtlenül érintették a kisebbségeket.

Eme gondolatmenet zárásaképp el kell mondani, hogy igaz a németiséget is érintette az állami diszkrimináció, azonban annak foka meg sem közelítette a vajdasági magyarságét, sőt a helyzete jobb volt, mint az ugyancsak kedvezményeket élvező, magyarországi németeknek. Hitler 1933-as hatalomra jutását követően a térség német közösségeinek szerepe felértékelődött, ezen túl a náci Németország egy olyan prókátorként jelent meg a dunai államokban, amellyel inkább együttműködésre, mint konfliktusra törekedtek (lásd. klíringfelhalmozás, szövetségi rendszerek). Ez a státusz azonban a II. világháború éveiben, majd 1945-öt követően alapjaiban változott meg.

⁴³ Az 1919. február 25-én kiadott agrárreform-rendelet nem zárta el ugyan a kisebbséghez tartozó állampolgárokat a földhöz jutástól, de a helyi végrehajtás során többnyire szerbek részesülhettek a kiosztandó birtokokból.

II.2. A csehszlovákiai (szlovenszkói és ruszinszkói) németek

II.2.1. A szlovák „tagállam” és Kárpátalja népessége, nemzetiségi összetétele

A (cseh)szlovákiai németiség, akárcsak a délvidéki, korábban önálló közösségként nem létezett, magát a Kárpát-medencei „német nemzet” részeként definiálta, amelyen azon körülmény is segített, hogy földrajzilag közel volt mind Ausztriához, mind pedig a Szudéta-vidékhez. Ezen „felföldi” közösségnek sajátos identitása alakult ki, mivel ugyancsak nem egy etnikai tömbben, főleg nagyvárosok, ipari központok közelében telepedett meg, továbbá a délvidéki, inkább agrár beállítottságú testvéreitől eltérően a szlovenszkói németiség a könnyűipari szektorban helyezkedett el. A sajátos identitást erősítette az a történelmi tény, hogy a közösség tagjai más-más korszakból érkeztek a területre, főleg történelmi okokból a XVI.-XVII. században (betelepítés, iparosítás), de a szepességi németek már a XIV. század óta jelen voltak Észak-Magyarországon (colonusok)⁴⁴.

A térségben a németek városias „karakterükből”⁴⁵ fakadóan a nagyobb városok, mint Pozsony (Pressburg)⁴⁶, Eperjes, Lőcse és bányavárosok (Körmöcbánya, Selmechánya) vonzáskörében összpontosultak, míg diaszpórában számos kisebb városban is jelen voltak (közigazgatási pozíciók miatt). A következő három kulturális egységre, szubrégióra volt bontható a szlovákiai német közösség: 1. Pozsony és környéke, Felső-Csallóköz, Kis-Kárpátok. 2. Körmöcbánya és környéke, Németpróna (Hauerland). 3. Felső – és Alsó-Szepesség, Bódva-völgye.

A következőkben releváns az 1910-es adatok alapján a későbbi szlovenszkói németiség településszerkezetét, földrajzi elhelyezkedését⁴⁷ részletesebben, vármegyékre bontva megvizsgálni (a Csehszlovákiához elcsatolt terület, illetve a határ által elválasztott megyék esetében). Az 1910-es népszámlálás alapján a „Duna bal partján” lévő megyékben a következőképp volt jelen a németiség: Pozsony megyében 21 032, míg Pozsony törvényhatósági jogú városban 32 790 fő, továbbá Nyitrában 27 937 fő, Barsban 17 366, Hontban 5964, Komáromban 11 269, Nógrádban pedig 3143 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. Érdekeség Pozsony városa, ahol a 78 223 lakosból 31 705 volt magyar, 32 790 pedig német, tehát a korábbi többség része, míg „csak” 11 673 szlovák élt a városban, amely a határváltozások következtében vált „többséggé”. Északabbra haladva Trencsén vármegyében 9029, Turócbán 10 993, Zólyomban 2124, Liptóban 2591,

⁴⁴ *A kárpáti-németek története*. Forrás: www.karpatendeutsche.de

⁴⁵ Magasabb fokon polgárosodott, iparral, kereskedelemmel foglalkozó, közszférában dolgozó, magasabban iskolázott társadalmi csoport.

⁴⁶ SEBŐK LÁSZLÓ (2012): *A betelepítéstől a kitelepítésig* (A magyarországi németek századai). Forrás: RUBICON (2012/11. szám)

⁴⁷ A következő adatok az omm1910.hu oldalról származnak. A „Magyar Birodalom” területi felosztása a tanulmány relevanciája szempontjából a következő volt: Duna bal partja, Duna-Tisza köze, Tisza jobb partja, Tisza bal partja.

illetve Árvában 1518 német volt. Kelet-Szlovákiában a német közösség megyei szinten a következő arányban volt jelen: Szepes vármegyében, ahol a szepességi németek éltek, a lakosság 20 %-a volt német, 38 434 fő, míg Sárosban 9447, Gömör és Kis-Hontban 2930, Abaúj-Tolnában 3331, illetve Zemplénben 9749 német nemzetiségű polgár élt.

A vizsgált időszakban a szlovákiai német közösség mellett a kárpátaljai, azaz a ruszinszkói is csehszlovák impérium alá került (egészen 1945-ig), akiknek az együttes létszámát az 1910-es népszámlálás 265 000 főben határozta meg (200 000 Szlovenszkóban, 65 000 Ruszinszkóban). Kárpátalja esetében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye vizsgálata releváns. Bereg vármegyében 20 722 német élt, míg Ungban 8383, Máramarosban 59 552, végül Ugocsában 4632 fő vallotta magát németnek, így összesen Kárpátalján a határok által elválasztott megyék ellenére is egy 65-70 000 fős német közösség élt az impériumváltáskor⁴⁸ (a határok meghúzásának kezdeti pontatlansága és a többség által levezényelt népszámlálások 1921-ben csak 10 ezer németet írtak össze, szemben az 1910-es 64 ezerrel).

3. ábra: Német nyelvszigetek Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában. *Forrás: www.hdbg.de*

A trianoni békeszerződés 265 000 fős német közösséget csatolt el Magyarországtól, amely a kárpát-medencei németiség 14 %-át tette ki. Csehszlovákia az 1920-as népszámlálás alapján a következő etnikai képet mutatta (13 374 000 fő az összlakosság, amely nagyságrendileg azonos Jugoszláviáéval): a „csehszlovák nemzethez” 8 765 000 (65,5 %), a némethez 3 123 000 (23,36 %), a magyarhoz 745 000 (5,6 %) ember tartozott, míg az államban továbbá jelen volt közel 800 000 más nemzetiségű polgár is (lengyel, ruszin, zsidó). 1930-ra a nemzetiségek szám-

⁴⁸ Az összeírásban azon okból nagyobb a német közösség létszáma, hogy ekkor még Máramaros vármegyét integránsan kezelték, ami a trianoni békeszerződés következtében ketté lett osztva Csehszlovákia és Románia között, akárcsak az itt őshonos németiség.

aránya egyedül a magyarnál csökkent, míg a csehszlovákiai németiség létszáma 3 231 000 főre nőtt⁴⁹. Ezen népszámlálás a kárpátaljai és a szlovenszkoí németek létszámát már csak 150 000 főre teszi, amely csökkenésben szerepet játszhat a Szudéta-vidékre történő migráció, de akár az asszimiláció is (nem utolsósorban pedig az a jelenség, hogy más vagy „egyéb” nemzetiségűnek vallották magukat).

III. Németek a II. világháborút követően

Jelen tanulmány terjedelmi okok miatt nem mutatja be a német közösségek II. világháború alatti tevékenységét, valamint a magyar sajtónak ebben az időszakban megjelent, a német kisebbséghez való viszonyt tükröző cikkeit, egyes kisebbségi magyar szerzők írásait.

III.1. A bácskai és a bánáti németek (Jugoszlávia)

A bácskai és a megszállt szerbiai németiség sorsa a magyarországiénál jóval kedvezőtlenebb volt. Eleve identitásukban nagy eltérés volt e régiókban élő német közösségek között, mivel Magyarországon megalakult az a Gratz Gusztáv⁵⁰ vezette Hűségmozgalom⁵¹, amely a magyar nemzettel való sorsközösséget tűzte zászlajára, míg a délvidéki németiség (a részleges német ellenőrzés miatt is) inkább a birodalomhoz volt hű – ezen vonás megnyilvánult a térség védelmére létrehozott Prinz Eugen SS önkéntes hadosztály⁵² létében is. Érdekesség a bánáti németek magyarokhoz fűződő viszonya, ami a II. világháborúban olyannyira ellenségesé vált, a területi revíziótól való félelem okán, hogy a náci német megszállás idején a magyar iskolákat és a templomokat zárattak be, míg a szerb és a román intézményeket hagyták működni.

A kisebbségnek a birodalom mellett való hűsége, illetve a szerbek németellenessége (bosszúvágya) miatt a délvidéki németek, hasonlóan a többi Közép-Kelet-európai országhoz, mint például a csehszlovák gyakorlathoz, „nemkívánatos” elemmé váltak. Ekkorra már bebizonyosodott, hogy a Német Birodalom vereséget fog szenvedni, így egy erős prókátor hiányában megszűnt a kisebbségeinek is minden korábbi privilégiuma – a többségi nemzetek pedig bármilyen intézkedést legitimálhattak kárukra (vagyonelkobzás, kiutasítás, legradikálisabb esetben depor-

⁴⁹ GULYÁS LÁSZLÓ (2003): *A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-39) regionális vonatkozásai*. Tér és Társadalom 17. évf. 2003/3. szám. 129-143. o.

⁵⁰ Német származású politikus, író, szakember, a két világháború közötti időszakban a magyarországi németiség kulturális és közéleti megszervezője. A Magyarországi Német Népművelődési Egyesületnek alapítója és elnöke.

⁵¹ Ugyanakkor Magyarországon is létezett a birodalomhoz hű németiség, akik többnyire a Volksbund tagjai voltak.

⁵² A hadosztály fő feladata a jugoszláv partizánok visszaverése volt, illetve 1944-től a visszavonuló német csapatok fedezése, de akkora veszteségeket szenvedett el, hogy újra kellett szervezni – végül a jugoszláv „felszabadító” hadsereg előtt tette le a fegyvert.

tálás, elpusztítás). 1944-45-re világszerte elfogadottá vált a németiség kollektív felelősségének, bűnösségének az elve, így Jugoszláviában, de Magyarországon is „legitim” volt a saját német kisebbséggel szembeni diszkriminatív, sokszor emberi jogokba ütköző eljárás.

Az „eljárásnak” három oka volt:

1. Soha nem volt még ekkora mértékű, az emberi civilizációt a pusztulás szélére juttató háború, melynek meg kellett találni a felelősét, jelen esetben a németiséget. Ugyanis a győztesek nem lehetnek hibásak, ezért mindenki, aki német volt, bűnösnek lett kikiáltva, még a csecsemő is. Azonban a győztesek mellett a vesztesek is, mint a magyarok és a románok, igyekeztek a németiségre hárítani a felelősséget.

2. Térségünkben a kitelepítés lett az „általános büntetése” a német közösségeknek, amelynek gazdasági, társadalmi és politikai előzményei voltak. A régió minden állama óriási háborús veszteségeket szenvedett el, ezért a relatív gazdag, s jó módú németiség vagyonának kisajátításával, majd szétoztatásával a többségi nemzet tagjai között, ezen problémákat orvosolni lehetett. Így az elűzött vagy meggyilkolt vajdasági németek (és magyarok) vagyona, földje, háza a szerb többség kezébe kerülhetett, orvosolva az állam nehéz helyzetét (szociális kérdés, földkérdés etc.). Az elkobzott német vagyon sorában nagy jelentőségű volt a föld, amivel az agrárszegénység helyzetének megoldása mellett a hatalomra törő baloldali politikai támogatást is igyekezett szerezni.

3. Végül pedig maga Németország is elpusztult, 9 és fél millió ember meghalt, az ország romokban hevert, így a szövetségesek által ellenőrzött ország újjáépítését „logikus módon” ezen áttelepülők, menekültek végezték el, mint „ingyen munkaerő” (mintegy 8 és fél millió ember összesen)⁵³.

1944 szeptemberében a magyar csapatok megkezdték a megszállt területek kiürítését, amelyek helyére a Josip Broz Tito vezette partizánhadsereg vonult be és október 17-én alakított ki katonai közigazgatást, azaz mind a magyar, mind a német kisebbség kiszolgáltatottá vált (a szovjetek elől visszavonultak ekkor már a német csapatok). Már másnap, 1944. október 18-án elrendelték a teljes német kisebbség kitelepítését, illetve internálását, amelynek oka a magyarsághoz hasonló háborús és egyben kollektív bűnösség kikiáltása volt. Igaz a gyakorlatban csak 1944 októberében vált jogfosztottá a németiség, azonban a kommunisták már egy évvel korábban, 1943. november 21-én, a boszniai Jajceban rendeletet alkottak a kisebbség kollektív bűnösségéről. A Jugoszláv Antifasiszta Népfelszabadító Bizottság a következőképp fogalmazott a vajdasági németek sorsát illetően: „1. A Jugoszláviában élő német kisebbség minden tagja automatikusan elveszíti állampolgárságát, továbbá összes polgári és nemzetiségi jogait. 2. Minden német etnikumú személy teljes ingó és ingatlan vagyona államosítottnak tekintendő és állami tulajdonná válik. 3. A

⁵³ NÉMETH (2006): 226-230. o.

*jugoszláviai németek nem kérhetnek és nem gyakorolhatnak semmilyen jogot, és tilos jogi vagy személyi védelmet kérniük a bíróságoktól vagy intézményektől.*⁵⁴ Tito 1945 januárjában a következőket mondta a jugoszláviai németekről, ami az általános többségi akaratot is tükrözte: „*A németek nem érdemelték meg, hogy hazánkban éljenek és mindet ki fogjuk telepíteni!*”

A valóságban 1944. október 18-án kezdődött meg az a kálvária, mely 1948-ig 20-40 000 magyar és becsült adatok szerint 120 000 német halálát eredményezte⁵⁵. Ugyanezen évben közel 40 internálótáborot alakítottak ki (járeki, dunabökenyi, verbászi, szikicsi, gákovai etc.), amelyekbe több tízezer német és magyar nemzetiségű személyt zártak, embertelen körülmények között tartva őket (egyres adatok szerint 140 000 németet tartottak fogva, akik közül 1948-ban csak 24 941-en kapták vissza állampolgárságukat⁵⁶). A bevonuló csapatok a helyi, szláv lakosság támogatásával, valamint a legfelsőbb katonai és politikai vezetés tudtával csak 1944 őszén 8500 németet gyilkoltak le, bosszúból a német megszállás miatt, egész német falvak néptelenedtek el (helyükre Dél-szerbiai lakosok érkeztek később, felborítva a Vajdaság etnikai arculatát). Az etnikai tisztogatás kegyetlenségét mutatja, hogy az áldozatok 60 %-a nő, míg 40 %-a férfi volt.⁵⁷ A kollektív bűnösség kimondásával a németiséget automatikusan megfosztották állampolgárságuktól, tehát nem szavazhattak, nem részesülhettek nyugdíjban, bármikor elbocsáthatták munkahelyükről, magántulajdonukat elkobozhatták, továbbá nem volt joguk anyanyelvi oktatásra, hivatali nyelvhasználatra, politikai szervezetek létrehozására, érdekképviselőre (etc.) – azaz teljesen kiszolgáltatottjaivá váltak a többségnek, amin csak rontott a kaotikus háborús helyzet.

1945 augusztusában a potsdami konferencián a szövetséges hatalmak véglegesen eldöntötték a lengyelországi és csehszlovákiai szudéta- és kárpáti németek teljes, míg a magyarországiak részleges kitelepítését, azonban a jugoszláviai németek kérdése az állam „belügyévé” vált. Bibó István irataiban a következő módon emlékezett meg a konferencián történetekről: „*A potsdami értekezletnek, gondolom, minden eszébe jutott, csak az nem, hogy Magyarországon ilyet elrendeljen, hiszen nem rendelt el Romániában, Jugoszláviában sem. Ezzel azonban a magyarországi svábok ügyéből akta lett, s ha már felelni kellett a magyarok kérdésére, a legegyszerűbb az volt, hogy a lengyel és a cseh kitelepítésre vonatkozó határozatok mellé*

⁵⁴ Weiss Rudolf: Kommunista gáztettek a délvidéki németiség ellen. (http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1683/10_kommunista_gaztettek_a_delvideki_nemetseg_ellen.pdf) Letöltés: 2014. augusztus 2. 18:20.

⁵⁵ Egyelőre az áldozatok számát a kutatások csak becslés szinten tudják meghatározni, mivel a szocializmus évtizedeiben a kérdés „tabunak” számított, valamint a többségi társadalom számára is kellemetlen a történelmi tragédia. Lásd. a vajdasági magyar áldozatok esetében beszélnek 20 000 főről, de 40 000, sőt 80 000 áldozatról is.

⁵⁶ PÁL TIBOR: *Bácska 1941 és 1945 között.* Forrás: historia.hu (<http://www.historia.hu/userfiles/files/2011-0910/Pal2.pdf>)

Letöltés: 2014. augusztus 9. 19:45.

⁵⁷ PÁL TIBOR (ua.)

*hozzácsapják a magyarországi németek kitelepítését is.*⁵⁸ A vajdasági németek sorsáról a szerb többség érdekeit képviselő Tito döntött, minek következtében az „enyhébb” büntetés a kitelepítés volt, aminek fejében legalább az áttelepülők életben maradhattak, közel 120 000 honfitársukkal ellentétben, akik bíztak ártatlanságuk elismerésében - velük a partizánok és az embertelen fogva tartás-internálás körülményei végeztek.

Ezen négy évben a vajdasági németek tízezrei Ausztrián és Magyarországon keresztül próbálták meg elhagyni hazájukat, vagy lettek kitoloncolva a jugoszláv hatóságok által (illetve a későbbi visszatelepülés reményében bázisterületként tekintettek e két országra). A Magyarországon tartózkodó jugoszláviai svábok elhelyezése, élelmezése a magyarországi németek kitelepítésének megkezdésekor minősült át német kérdéssé. Mind a magyar politika, mind pedig a magyar hatóságok bizalmatlan elemként tekintettek a jugoszláviai németekre, főképp azon okból is, hogy egyszerre kellett a magyarországi németek helyzetét szabályoznia, illetve letelepítenie a korábban visszacsatolt területekről menekülő 200 000 főt kitevő, valamint a lakosságcserre egyezmények által az otthonát elhagyni kényszerülő közel 100 000 fős magyarságot. Amint a nemzetközi jog lehetővé tette a trianoni országhatáron belül élő németek áttelepítését, a magyar hatóságok ezeket a jugoszláviai német menekülteket is kitelepítették, amire azonban nem volt felhatalmazásuk, miután a kitelepítés lehetősége csak a magyar állampolgárságú német nemzetiségűekre vonatkozott. A Németországot megszálló katonai hatóságok és a magyar kormány között folyamatos volt az egyeztetés és a konfliktus a magyar fél részéről időről-időre illegálisan kitelepített jugoszláviai németek miatt. Végül az 1949-ig Magyarországot elhagyó 220 000 német között tízezres nagyságrendű jugoszláviai menekült is volt.

Igaz 1945 májusában az európai háború véget ért, azonban az internálótáborok Jugoszláviában még 1948-ig léteztek. A közel 40 internálótáborból a következő 6 koncentrációs táborban szenvedett több éven keresztül a vajdasági németiség jelentős hányada: Rezsőfalván (Rudolfsgnad) 11 000 német nemzetiségű gyermek, idős és asszony vesztette életét, míg a bánsági Molidorfban 3000, a bácskai Körtésfalván 3500 (mindkét falvat lerombolták 1948-ban), Gádon 8500, Járeken 7000, a szerémségi Szávaszentdemeteren pedig 2000 ember halt meg (itt magyarokat is fogva tartottak). A táborokban összesen 64 000 német nemzetiségű embert gyilkoltak meg, emellett a partizánok megtorlásai és a szovjet malenkij robot során is több tízezren vesztették életüket (20-30 000 fős nagyságrendben). A koncentrációs táborok 1948. március 1.-jéig működtek, mikor nemzetközi nyomásra Jugoszlávia kénytelen volt felszámolni őket, azonban a kényszerszermunka és a kitelepítés továbbra is zajlott. Az eredmény egyértelmű, mely a genocídium jegyeit hordozza magán, az egykor 310 000 fős vajdasági németiség eltűnt, 2002-re 3154 német nemzetiségű maradt a területen.

⁵⁸ BIBÓ ISTVÁN: *A 45-ös sváb kitelepítés* (A tanulmány elérhető az alábbi linken: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/oha/bibo.htm>)

A mai vajdasági német közösség forrásai szerint 64 000-en vesztették életüket a koncentrációs táborokban, míg a vajdasági-tartományi (történészekből álló) tényfeltáró bizottság 27 000 ember halálát ismerte el idáig, azonban nemzetközi berkekben 120 000 áldozatot tartanak számon. Nikola Kmezic, egykori kommunista politikus, utólag a következőképp emlékezett meg az 1944-45-ös vérengzésről: *„A legnagyobb bűn a több tízezer vajdasági magyar és német üldöztetése és kiirtása volt. A németek és a magyarok üldöztetését és kiirtását bizonyos fókig próbálhatjuk mi magyarázni, de ezeket a lépéseket sosem lehet és nem is fogjuk tudni igazolni. Tudom, hogy az időt már nem lehet visszatekerni, de ezt nem lett volna szabad akkor jóváhagynunk.”*

III.2. A szlovákiai németek (Csehszlovákia)

Csehszlovákia, csakúgy, mint Jugoszlávia, győztes államként „születetett újjá” 1945-öt követően. Az Eduard Beneš vezette emigrációs kormány, hasonlóan a titói partizánokhoz, már a II. világháború alatt megfogalmazta a háború utáni homogenizációs törekvéseit, azaz a kisebbségeknek a sorsát. Beneš, a müncheni egyezmény igazságtalanságára és Csehszlovákia megsemmisítésére hivatkozva, a nagyhatalmaknál, legfőképp Sztálinnál elérte⁵⁹, hogy minden csehszlovákiai németet kitelepíthessen, hovatovább létrehozasson egy „kisebbségek nélküli Csehszlovákiát” (a magyar kisebbséget is ki kívánta telepíteni). A legfőbb hivatkozási alap az volt, hogy ezen kisebbségek „hűtlenek” voltak Csehszlovákiához, ezért nincs joguk annak újra állampolgáraivá válniuk, tehát kollektív bűnösök.

A front közeledtével 1944 szeptemberétől a hatóságok megkezdték Szlovákia németiségének az evakuálását nyugatabbra, illetve a Német Birodalomba (1945. januárig). A Szlovákiai Német Párt (Deutsche Partei, vagy más néven Kárpáti Német Párt), mint a kisebbség kizárólagos képviselője, 100-120 000 ember részleges, majd teljes evakuálásáról döntött, akik 30 kilogrammos csomagokat vihettek mindössze magukkal (véltetően olyan németek is elhagyták az országot ekkor, akik tagjai voltak nacionalista szervezeteknek, tehát joggal tartaniuk kellett a szovjet „bosszútól”, vagy csak egyszerűen az életüket féltették). Szlovákiában ekkoriban mintegy 60 000 fős német közösség maradt, azaz választotta a büntetlenségének tudatában a szülőföldön való maradást. A konszolidálását követően 1945 áprilisától a korábban evakuált németek nagy része megkísérelt visszatérni otthonába⁶⁰, azonban a „rég-új többség” ezt minden eszközzel próbálta akadályozni,

⁵⁹ Sztálin, cserébe, hogy hagyta a németiség teljes, valamint a magyarság részleges kitelepítését, „megkapta” Kárpátját.

⁶⁰ „A hazatérőket kifosztott vagy elfoglalt házak fogadták, a telepések részéről pedig gyakran érték őket inzultusok. Az üldöztetés és az éhínség hatására sokan a hegyekbe menekültek, az öregek pedig gyakran követtek el öngyilkosságot. A németellenes hisztéria a csúcspontját a přerovi állomáson, 1945. június 18-án elkövetett tömegvérengzés jelentette, amikor az I. csehszlovák hadsereg katonái nemzetiségük miatt 265 hazatérő németet, döntően asszonyokat és gyerekeket gyilkoltak meg.” Forrás: c3.hu (<http://www.c3.hu/~klio/klio032/klio146.html>) Letöltés: 2014. augusztus 15. 12:18.

sikeresen (potsdami konferencia későbbi döntése). A Szlovák Nemzeti Tanács⁶¹ 1945 februárjában rendeletet alkotott ezen evakuált németek ingó- és ingatlan vagyionának sorsáról, amelyet a háborús veszteségeket elszenvedett szlovák állampolgároknak adtak kárpótlás gyanánt (jugoszláviai gyakorlathoz hasonlóan). Ezen rendelet előrevetítette az 1945. április 5-én meghirdetett, úgy nevezett „kassai kormányprogram”⁶², német és magyar kisebbségellenes intézkedéseit (állampolgárság megvonása, vagyonekzobzás, kollektív bűnösség etc.).

A kormányprogram kimondta, hogy minden fasisztának bélyegzett és Csehszlovákia ellenségének titulált német állampolgárt internálni kell, amelyet a Megbízotti Hivatal Elnökség és Nemzetbiztonsági Főparancsnokság hajtott végre. Az internálási akciók három féle módon zajlottak⁶³, létrehoztak gyűjtőtáborokat, amiket a munkatáborok vagy más néven a büntetőtáborok „követtek”, végül pedig kitelepítési táborokat. Az internálás három módja egyértelműen körvonalazta a szlovákiai németek sorsát, ami a kitelepítés lett. Közel 50 ilyen tábort hoztak létre, ahol embertelen körülmények uralkodtak, nem álltak rendelkezésre a minimális lét- és egészségügyi feltételek, jellemzőek voltak a járványok, ami több száz ember halálát eredményezte. 1945-1946-ban az internáló táborok 82-85 %-át tették ki német nemzetiségűek (18 000 fő), azonban létszámuk növekedett, mivel többen nem vállalták nyíltan kisebbségi létüket, bujkáltak a hatóságok előtt. Érdekesség, hogy Szlovákiában ekkor több faluban végeztek pogromot a német kisebbség ellen, de arra is volt példa, hogy több esetben ellenezték a kitelepítést (szimpátiatüntetés), azonban ez nem változtatott azon a hivatalos állami állásponton, hogy a német kisebbség felelős a fasiszmusért és Csehszlovákia széthullásáért.

A mostoha csehszlovák körülmények mellett a térségben megszálló hatalomként jelen volt a Szovjetunió, amely mint „felszabadító”, bármit megtehetett egy-egy ország állampolgáraival, legfőképp kisebbségeivel, pláne a szemükben legfőbb ellenséggel, a németiséggel. Így azon túl, hogy Csehszlovákiában jogfosztottá vált ez a közel 150-200 000 fős közösség, még a Szovjetunió is elhurcolt közülük több tízezer embert munkaerőként malenkij robotra (Kárpátalján szinte minden német nemzetiségű férfit⁶⁴).

1946. április-májusában hozták létre a kitelepítési táborokat a közösség megszüntetésére. A kitelepítés központjai Pozsonyligetfalu-Köpcsényben, Nyitraúvákon, Poprádon és Korompán, majd később Kassán voltak. Az intézke-

⁶¹ A SZNT már 1944 októberében rendeletet alkotott minden német szervezet és párt betiltásáról.

⁶² Tarján M. Tamás: 1945. augusztus 2. – Életbe lép Beneš 33. számú dekrétuma. Forrás: rubicon.hu

(http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1945_augusztus_2_eletbe_lep_benes_33_szamu_dekretuma/) Letöltés: 2014. augusztus 15. 12:05.

⁶³ A táborok kezdetben szinte kizárólagosan gyűjtőtáborok voltak. Gyakorlatilag minden olyan járásra jutott belőlük, amelyekben korábban németek éltek. Az első ilyen tábor Felkán (Vel'ká) alakították ki 1945. április 26-án.

⁶⁴ 1944. november 13-án a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa elrendelte minden 18 és 50 év közötti magyar, illetve német férfi deportálását a kollektív bűnösség elve alapján.

dés 57 000 németet érintett, akik a hazatérés mellett döntöttek. A deportálás vasúton zajlott le, amely vonatok Németország amerikai, illetve szovjet megszállási övezetébe tartottak, felszámolva szinte egészében a több évszázada honos szlovákiai német közösséget⁶⁵. Az 1988-ban megjelent Medvetánc folyóirat statisztikái szerint a némettség létszáma Szlovákiában az 1930-as⁶⁶ 156 279 főről 1950-re 5179 főre csökkent, amely létszám 1980-ban 5100 főt tett ki, ami az összlakosság 0,1 %-át adja.⁶⁷ Napjainkban a német közösség létszáma alig 5000 fő⁶⁸.

III.3. A kárpátaljai németek (Szovjetunió)

A kárpátaljai némettség helyzete hasonló volt a csehszlovákiai német közösségekéhez, azon kivételtől nem eltekintve, hogy a területet a nagyhatalmi érdekeknek megfelelően a Szovjetuniónak „adta át” a csehszlovák vezetés, így Kárpátalja németajkú lakossága még inkább kiszolgáltatottá vált (szovjet megtorlás, elűzés, atrocitások, gyilkosságok, nők megerőszakolása), mint a térség többi államának kisebbségei.

1941-ben még 13 244 kárpátaljai lakos vallotta magát németnek, addig ez az adat 1946-ra 2398 főre apadt, tehát eltűnt mintegy 10 846 német ajkú személy 5 év alatt. Feltehetőleg az egykor népesebb kisebbség döntő része elköltözött/elmenekült a szovjet csapatok közeledtével, valamint sokan szlováknak és ruszinnak vallották magukat, hogy elkerüljék az atrocitásokat (ők a hatalmas szláv birodalomban ezután elindultak az asszimiláció útján). 1945. március 20-ig az I. Ukrán Front hadműveleti területéről 40 000 németet hurcoltak el a Szovjetunióba (beleértve a romániai, a máramarosi németeket is).⁶⁹

Az első szovjet csapatok 1944. szeptember 27-én jelentek meg Kárpátalján és a magyar védelmi erők folyamatos visszavonulása miatt november 26-ra az egész területet birtokba vették. Az itt élő német és magyar lakosságot a szovjetek nem, mint felszabadított népeket kezelték, hanem meghódított területként, így a diszkriminatív bánásmód „legitimálódott” politikai és katonai részről is (statárium alatt lényegében a bevonuló győztesek a lakosságot „eszközként” kezelték). A terület megszállását követően kiadott 0036. számú rendelet a következőképp szólt a két, kollektív bűnössé nyilvánított, kisebbségről: „*Számtalan településen katonakö-*

⁶⁵ A csehszlovák külügyminiszter 1947. december 2-i nyilatkozata szerint: „Összesen 2 256 000 személyt telepítettünk ki Németországba; 1 464 000-et az amerikai zónába, 792 000-et a szovjet zónába.” A tényleges szám azonban ennél minden bizonnyal jóval magasabb, egyes adatok szerint eléri a 3 milliót.

Forrás: R. SÜLE ANDREA

⁶⁶ Az 1930. évi népszámlálás rendre „alábecsülte” a csehszlovákiai kisebbségek létszámát, emiatt tér el oly nagy arányban az 1910-es adatoktól a németek száma.

⁶⁷ Medvetánc: Jelentések a határon túli magyarok helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia) - 1988. Budapest, MTA, 1988.

⁶⁸ Szlovák Statisztikai Hivatal. (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=29518>)

⁶⁹ DUPKA GYÖRGY (2014): *A kárpátaljai férfiak és nők mozgósítása kényszermunkára.*

teles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!”

A kollektív bűnösség kimondását követően az ungvári szovjet városparancsnokság 1944. nov. 13-án kiadta 2. sz. parancsát, minek következtében megkezdtek a magyar és német nemzetiségű, 18-55 év közötti férfiak összegyűjtését Szolyvára, koncentrációs táborba. Becslések szerint Szolyván keresztül 70 000 embert hurcoltak el a Szovjetunió lágereibe, ahol azok nagyrészt elpusztultak.

1945. június 29-én Csehszlovákia és a Szovjetunió Moszkvában szerződést kötött, minek következtében Kárpátalja Ukrajna, valamint a Szovjetunió részévé vált. A ruszin többségű terület így egy multietnikus, ám szláv hegemoniát élvező birodalom részévé vált, amelyben a más ajkú és kultúrájú kisebbségek (mint a magyar vagy a német) csak „porszemek” voltak. Ekkorra a német kisebbség szinte megszűnt létezni, akik nem menekültek el a szovjetek elől, azokat elhurcolták kényszermunkára.

III.4. Három eltűnt kisebbségi közösség

Így 1949-re szinte megszűnt a csehszlovákiai, a jugoszláviai, valamint a kárpátaljai németiség, amely összesen 500-600 000 főt érintett. Ezen embereknek a sorsa igen eltérő volt, ahogy a korábbi kifejtésben is olvasható, egy azonban biztos, a német közösségek több száz éven keresztül voltak Felvidék, Kárpátalja és Délvidék integráns részei, kiknek eltűnésével hiátus keletkezett a többségi társadalmakban. A felelősséggel ezen környező államok eltérő módon néztek szembe, ugyanakkor még mindhárom területen létezik a magyarság, mint kisebbség, akiknek elfogadásával, integrálásával, esetleges felkarolásával „talán enyhíteni lehetne” a 70 éve történt tragédiát.

IV. A korabeli gyakorlat hét évtized távlatából

IV.1. Konklúzió

A szakirodalom másodelemzése - beleértve a statisztikai áttekintést is - mutatja, hogy a két (három) vizsgált német közösség történetének leírásában, egyben összevetésében számos ellentmondás, antinómia és egyben trauma található. Hasonlóan az érem két oldalához, úgy a szlovákiai és a vajdasági (hovatovább a magyarországi) németiség tetteinek és sorsának „mérlegre tételeiben” nehéz konszenzust találni. A Kárpát-medencei németiség 1933-ig szerves része volt az adott tájegységeknek, régióknak (impériumtól függetlenül), amely viszony megromlott a náci Németország befolyásának növekedésével és a II. világháború eseményeivel párhuzamban. A nemzetiszocializmus ideológiája időszakosan „felemelte” ezen német közösségeket, amely előretolt hadoszlopként kezelte őket, de ugyancsak egy totalitárius ideológia, a sztálinizmus taszította le a mélybe, majd üldözte el szülőföldjéről német emberek százezreit. A kérdés vizsgálata a nagypolitikai kontextus-

tól így nem választható el, ahogy az a tény sem, hogy nem minden német identitású polgár volt felelős a náci bűnökért, akiknek sorsa a kitelepítés, vagy legrosszabb esetben a halál lett. A csehszlovákiai (és kárpátaljai), valamint a vajdasági németeknek a sorsa a történelem viharaiiban a pusztulás lett.

IV.2. Összegzés, a kutatói kérdések megválaszolása

A tanulmány „értékelésül” a bevezetőben feltett kutatói kérdések megválaszolása, s a konklúzió megfogalmazása szolgál.

1. Milyen is volt a két „szövetségi állam” németiségének a korabeli helyzete (a két világháború között)? A vajdasági és csehszlovákiai németiség, sajátos történelme és identitása miatt az új szláv államokban is megtalálta a helyét az I. világháború után, sőt profitálni tudott a megváltozott helyzetből, számos kisebbséggel ellentétben. Az impériumváltást követően ezen két ország német lakóinak a magyarosítás évtizedei után az erőszakos szlávosítással kellett „megbirkóznuk”, ami többé-kevésbé sikeresnek mondható, főleg az anyaország pénzügyi és gazdasági támogatása miatt. Igaz a német kisebbségeket is hátrányosan érintette a közigazgatás átszervezése, a földreform, vagy az államosítás, de erős gazdasági potenciálja révén képes volt mind gazdasági, mind pedig közéleti szinten megszervezni magát, alkalmazkodni Jugoszlávia és Csehszlovákia viszonyaihoz.

2. Valóban privilegizált volt a németiség? Maga a kivételezettség nem alkotmányos szinten, ellenben a mindennapokban jelent meg, főleg más kisebbségekkel, mint a magyarral szemben. A „jugoszlávok” ily módon próbálták meg megosztani kisebbségeiket, illetve fenntartani azt az intenzív gazdaság kapcsolatot, amelyet a weimari Németországgal, majd a Német Birodalommal ápoltak. Csehszlovákia nagyszámú német „eleme” révén nem tehette meg, hogy a több, mint három millió fős közösséget ne támogassa, ráadásul a német kisebbség erős gazdasági potenciállal is bírt, amely az ország működésében igen nagy szerepet vállalt (iparvidékek például). Igaz a kisebbségi lét mindig önmagában hordoz egy hátrányt, mivel aki kisebbségben van, annak közösségi jogai gyakorlására engedményeket, kedvezményeket kell kapnia az államtól, amelyet a két világháború között Jugoszlávia és Csehszlovákia, igaz nem teljes körűen, de biztosított, amihez kellett a Német Birodalom prókátorsága is. Amint a térségben a német hegemonia helyét a szovjet vette át, úgy a német kisebbségek mind *persona non grata*vá váltak.

3. Háborús bűnös-e minden Kárpát-medencei német? Az 1945-ös év Európa szerte a németiség teljes vereségét szimbolizálta, amit erősítettek a nácizmus által elkövetett katonai, illetve az emberiség elleni bűncselekmények is, így a vesztes néphez tartozó kisebbségek elutasíttatása, kirekesztettsége hatványozódott. Csehszlovákiában, Kárpátalján és Jugoszláviában szinte megsemmisültek ezen korábban virágzó közösségek, míg Romániában és Magyarországon identitásukat a magánéletbe visszaszorítva, megtizedelve élhettek tovább a német kisebbséghez tartozók. A háborús bűnösség kollektív kihirdetésének a győztesek erkölcsi legitimációján túl pusztán gazdasági és anyagi vonzatai is voltak, mivel ezen közösség

viszonylag jómódban élt, míg a hadigazdaság miatt a térség államai az összeomlás szélére kerültek, amiknek újjáépítéséhez kellett a német tőke. A korabeli helyzet árnyaltságát mutatja, hogy valóban voltak a Kárpát-medencei németek között is SS tagok, valamint kollaboránsok, árulók, de a józan többség mindvégig kitartott a fennálló hatalom támogatása mellett (lásd. bácskai, vagy temesi németek). Mindez a nagyhatalmak döntésén azonban nem változtatott, a német népet meg kellett büntetni, amely ítélet végrehajtásánál a többségi nemzet tagjai – a magyarok, a csehszlovákok, a jugoszlávok és a románok – mind segítettek (minimális ellenállást mutatva, főleg ellenzéki, illetve jobboldali pártok részéről, mint például az FKgP Magyarországon).

4. *Milyen folyamatok vezettek a délvidéki és a felvidéki németek szinte maradéktalan kitelepítéséhez?* Jugoszláviában a német kisebbség diszkriminálása alapvetően 1943-ig, Csehszlovákiában pedig 1944-ig nem határozta meg a köztudatot, illetve a politikai elitnek sem volt az érdeke (gazdasági kapcsolatok révén). A délszláv állam megszállását követően kialakult egyfajta németellenesség, amit csak erősített a baloldali attitűdöket magának valló titói partizántevékenység, amely 1943-ra megfogalmazta a kisebbség kollektív bűnösségét (amiben közrejátszott a Vajdaság és a Bánát egy részének német ellenőrzés alatti léte is). A szerb nacionalizmus és bosszúvágy 1944-re oly mértékeket öltött, hogy a kisebbségekkel szembeni atrocitások elkerülhetetlenné váltak, főleg a párhuzamban bevonuló szovjet csapatok miatt is (antifasiszták, megtorló hadjárat). Végül igaz a kitelepítésre a nagyhatalmak adtak engedélyt Jugoszláviának, ugyanakkor ezen országok tétlenül végignézték több tízezer (egyes források szerint 120 000) német legyilkolását, vagy internáló- és koncentrációs táborba zárását, amely a korszak normái szerint „legitim” cselekedet, egyfajta kompenzáció volt. A „forgatókönyv” Csehszlovákiában is hasonló volt, miután a „rég-új” többség az ország 1938-1939-es széthullásának és a fasiszmus térnyerésének felelőssévé egyértelműen német kisebbségét tette, így meg „kívánt tőlük szabadulni”. A kisebbség kitoloncolását nemzetközileg a potsdami konferencia, belpolitikailag pedig az elnöki dekrétumok legitimálták, ami 1946-1947-re lezajlott. A kárpátaljai németiség egyértelműen a „sztálini kisebbségpolitikának” és a háborúnak esett áldozatul.

5. *Letl volna-e realitása (egyben táptalaja) egy eltérő kisebbségpolitika alkalmazásának?* A genocídiumhoz hasonló történelmi tragédia elkerülése csakis akkor valósulhatott volna meg, ha a térségben erőteljes nyugati jelenlét is párosult volna a szovjet mellé, amely ugyancsak üldözte a kisebbségeket. Ehhez azonban szükség lett volna egy olyan nemzetközi akaratra is, amely felismeri, hogy a kisebbségek kérdését nem csak azért kell kezelni, mert későbbi háborús konfliktusok magja lehet, hanem így újabb szélsőséges eszmék terjedése is meggátolható lenne. A kérdést árnyalja, hogy a nyugati hatalmak is elfogadták a kollektív bűnösség kategóriáját és a vele járó jogfosztást, kitelepítést. Ezen túl sem az anyaország, sem pedig a kisebbség nem volt „alkupozícióban”, így lényegében sorsukról a győztesek döntöttek, országos szinten pedig az adott többség „azt tehetett kisebbségeivel, amit akart”, de csak addig, amíg a nyugati hatalmak engedték (amint a megszállási zónákban már nem tudtak több németet fogadni, azonnal leállították a kitelepítést).

Egy eltérő, „megengedő” kisebbségpolitika alkalmazásával vélhetőleg a németeknek nem kellett volna elhagynia hazáját és gazdasági potenciálja révén „hasznos” eleme lehetett volna a háború utáni újjáépítésnek. 1945 és 1948 között összesen 7,5 millió német kényszerült elhagyni korábbi otthonát és új életet kezdeni egy lerombolt Németországban idegenként.

IV.3. Végző. A tanulmány „üzenete”.

A kárpát-medencei németiség sorsa szimbolizálja Kelet-Közép-Európa XX. századi tragédiáját. Maga a tény, hogy napjainkban is érvényben vannak, sőt megerősítették a Beneš-dekrétumokat, illetve nem tárták még fel teljesen a délvidéki vérengzéseket, tehát a szlovák, a cseh és a szerb társadalom még nem nézett szembe múltjával, újabb ellentéteket szülhet és akadályozza a XXI. században normaként elvárt népek között megbékélést. Igaz az „új” Németország szembenézett a náci bűnökkel, újra európai nagyhatalommá vált, azonban 2015-ben is élnek még sztereotípiák a Közép-Kelet-európai régióban a korábbi államalkotó német kisebbségekkel kapcsolatban. A kitelepített németek utódai pedig joggal gondolnak vissza korábbi sérelmeikre és az évszázadokon át otthonukat jelentő államok (1945-1948-as) kirekesztő magatartására. A kérdés aktuális 2015-ben is: a XXI. század emberének, pláne régiókban, kötelessége tanulni elődei hibáiból, azért is, mert a németiség majd ezer éven át volt szerves része kultúránknak és nyomokban még ma is jelen van a térség államaiban.

Témavezető: Dr. Olaj Lajos, főiskolai adjunktus

V. Szakirodalom és forrásjegyzék

V.1. Szakirodalom

- EGRY GÁBOR – FEITL ISTVÁN (2005): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BIBÓ ISTVÁN: *A 45-ös sváb kitelepítés*
- DUPKA GYÖRGY (2014): *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944-1946*. (PhD értekezés)
- GYÓRI SZABÓ RÓBERT (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HORVÁTH LAJOS (2008): *Kárpátalja képviselet a magyar országgyűlésben 1938-1945*. Tarsoly Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS ZOLTÁN ANDRÁS – SZÁMVÉBER NORBERT (2001): *A Waffen-SS Magyarországon*. Hadtörténeti Levéltári Kiadványok, Paktum Nyomdaipari Társaság, Budapest.
- KOZMA ISTVÁN - PAPP RICHÁRD (2004): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA.
- Medvetánc: *Jelentések a határon túli magyarok helyzetéről (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia) - 1988*.
- MOLNÁR IMRE (2011): *Esterházy János élete és mártírhála*. Méry Ratio Kiadó.
- NÉMETH ISTVÁN (2006): *20. századi egyetemes történet. I. kötet: Európa*. Budapest, Osiris Kiadó.
- NORBERT SPANNENBERGER (2005): *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*. Lucidus Kiadó. In.: 15-16.o.
- ROMSICS IGNÁC (2010): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (2004): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SZEKFÜ GYULA (2007): *Három nemzedék és ami utána következik*. Maecenas Könyvkiadó.
- TILKOVSKY LÓRÁNT (1978): *Ez volt a Volksbund: a német népcsoportpolitika és Magyarország 1938-1945*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- TILKOVSKY L. (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből: 1919-1989*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- TILKOVSKY L.: *Magyarország nemzetiségpolitikája a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- TILKOVSKY L. (1974): *SS-toborzás Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó.

V.2. Egyéb irodalom

- A német „Új Rend” Közép-Európában 1938-1945*. Forrás: corvinuslibrary.com
- Az 1910. évi népszámlálás adatai*. Forrás: omm1910.hu
- BÍRÓ LÁSZLÓ: *Nemzeti kisebbségek a királyi Jugoszláviában*. Forrás: historia.hu
- FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája*. Forrás: mek.oszk

FLACHBATH ERNŐ: *A csehszlovákiai németek és magyarok viszonyai*. Forrás: izamky.sk (http://izamky.sk/NZONLINE/docs/1928_06_1.pdf)

HAJDÚ ZOLTÁN: *A Vajdaság 1910-1920 között*. Forrás: historia.hu (<http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-012/Hajdu.pdf>)

Magyarország népessége. Forrás: mek.oszk.hu (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html#175>)

MARCHUT RÉKA: *A magyarországi németek internálása*

LISZKA JÓZSEF (fordítás): *Németek Szlovákiában*

Partizániratok a vajdasági levéltárban. A likvidálástól a háborús bűnig. Forrás: vmmi.org

PÁL TIBOR: *Bácska 1941 és 1945 között*. Forrás: historia.hu

R. SÜLE ANDREA: *A Közép- és Kelet-európai német kisebbségek kitelepítése a második világháború után*.

SAJTI ENIKŐ: *A jugoszláviai helyzet: bosszúakciók, lakosságcsere. Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete*. In: *Kisebbségi magyar közösségek a XX. században*. Forrás: transindex.ro (http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/pdf/IV_fej_06_Sajti.pdf)

ZORAN JANJETOVIC: *A német és a magyar kisebbségi lakosság kiűzése a Vajdaságból a második világháború végé*. Forrás: epa.oszk.hu (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00049/pdf/06.pdf>)

V.3. Folyóiratok

FUTALA TIBOR (2003): *A német lakosság internálása Szlovákiában 1945 és 1946 folyamán*. Forrás: Kisebbségkutatás, 12. évfolyam 1. szám.

GULYÁS LÁSZLÓ (2003): *A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-39) regionális vonatkozásai*. Tér és Társadalom 17. évf. 2003/3. szám.

RUBICON folyóirat (2012/11. szám): *Volksbund kontra Hűségmozgalom*

STARK TAMÁS (2004): *Népességmozgás Közép-Kelet-Európában*. Forrás: historia.hu és História 2004/5. szám (<http://www.historia.hu/archivum/2004/0405stark.htm>)

SZARKA LÁSZLÓ (2007): *A csehszlovák-magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett fől számolásában 1945-1948 között*. Kisebbségkutatás, 2007/3. szám.

V.4. Forrásjegyzék

V.4.1. Tartalomhoz kapcsolódó internetes források

1940. december 12. A magyar-jugoszláv örök barátsági szerződés megkötése. Forrás: rubicon.hu (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1940_december_12_a_magyar_jugoszlav_orok_baratsagi_szerzodes_megkotes/)

A nemzeti kormány 12330/1945. M.E. sz. rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. Forrás: dediserver.eu (http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_19451222-1.pdf)

A potsdami konferencia határozata a német lakosság rendezett áttelepítéséről. Forrás: bibl.u.-szeged.hu (http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/potsdami_kozlemen.html)

A szerb elnök aláírta a kárpótlási törvényt. Forrás: index.hu (http://index.hu/kulfold/2011/10/03/a_szerb_elnok_alairt_a_karpotlasi_torvenyt/)

A szovjetunió által meghódított Kárpátalja 1944-1946. Forrás: sulinet.hu (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/ruszinok/karpatalja_k_epviselete_a_m_oroszaggyulesben_1938_45/pages/003_a_szovjetunio_atal_meghodontott.htm)

Az ideiglenes nemzeti kormány 3820/1945 M.E. számú rendelete. Forrás: dediserver.eu (http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_19450701-1.pdf)

Az új csehszlovák kormány, a csehek és a szlovákok nemzeti frontja kormányának programja. Kassa, 1945. április 5. Forrás: selyetori.sk (<http://www.selyetori.sk/download/a-kassai-kormanyprogram-szovege/>)

Elhanyagolt vajdasági németek. Forrás: magyarszo.com (http://www.magyarszo.com/hu/2011_10_14/kozelet/45678/)

Kiss Gy. Csaba: Kárpáti németek. Forrás: mno.hu (http://mno.hu/migr_1834/karpati-nemetek-445359)

Leksikon Jugoszlavije – Jugoszlávia Adatbank

Michael Portmann: Magyarok, németek menekülése a Vajdaságból. Forrás: historia.hu (<http://www.historia.hu/archivum/2006/0604portmann.htm>)

Tarján M. Tamás: 1938. szeptember 30. – A müncheni egyezmény aláírása. Forrás: rubicon.hu (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1938_szeptember_30_a_muncheni_egyezmeny_alairasa/)

Tarján M. Tamás: 1945. augusztus 2. – Életbe lép Beneš 33. számú dekrétuma. Forrás: rubicon.hu (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1945_augusztus_2_eletbe_lep_benes_33_szamu_dekretuma/)

Töröcsik Ferenc: A vajdasági svábok lelkialkata. (<http://www.c3.hu/~klio/klio053/klio042.htm>)

Törvény a rehabilitációról. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 92/2011. szám (http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/torveny_a_rehabilitaciorol.pdf)

Weiss Rudolf: Kommunista gaztettek a délvidéki németiség ellen. Forrás: vmmi.org (http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1683/10_kommunista_gaztettek_a_delvideki_nemetseg_ellen.pdf)

Yehuda Lahav: Svábok, magyarok a háború után. Forrás: Beszélő (<http://beszelo.c3.hu/02/0910/18lahav.htm>)

V.4.2. Ábrajegyzék

1. ábra: A magyarországi németek századai. Forrás: RUBICON (2012)
2. ábra: Az Alföld etnikai képe 1910-ből. Forrás: www.omm1910.hu
3. ábra: Német nyelvszigetek Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában. Forrás: www.hdbg.de